

Missingen/Åkeberg i Østfold

– en storgård fra jernalderen med tilknyttet håndverkssenter

Av Birgit Maixner

Maixner, B., 2015. Missingen/Åkeberg i Østfold – en storgård fra jernalderen med tilknyttet håndverkssenter. (Missingen/Åkeberg in Østfold, Norway – a manor and workshop area of the 1st millennium AD.) *Fornvännen* 110. Stockholm.

In 2003–2004, a Roman Period farm with a monumental hall-like building was excavated at Missingen/Åkeberg, Østfold, south-east Norway. No status goods were recorded from the site, which suggests a mainly agricultural function. On the other hand, metal-detecting secured over 170 metal finds from the ploughsoil of surrounding areas. The complex is interpreted as a magnate's farm with related workshop area and possibly surrounded by craftsmen's farms, following a South Scandinavian model. The opportunity to claim tribute from the passing export streams of iron and hunting products from the inner parts of eastern Norway seems to have been the crucial motivation for the establishment of the magnate's farm at this particular site.

Birgit Maixner, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Postboks 6762 St. Olavs plass, NO-0130 Oslo
birgit.maixner@khm.uio.no

I 2003 og 2004 gjennomførte Kulturhistorisk museum (KHM), Universitetet i Oslo, i anledning av den planlagte breddeutvidelse av Europaveien 6 (E6) gjennom Østfold arkeologiske undersøkelser på Missingen og Åkeberg, Råde kommune, Østfold, Norge (Bårdseth 2007; 2008). Undersøkelse- ne førte til oppdagelsen av en storgård fra romer- tiden med et 61 m langt langhus med hall-lignende rom (fig. 1), en av de største kjente bygningene fra eldre skandinavisk jernalder. Bygningen ble etter- fulgt av to nesten like monumentale langhus, før gården ble fraflyttet eller flyttet til et annet sted ved inngangen til folkevandringstiden.

Metallsøk kom bare i liten grad til anvendelse under den arkeologiske undersøkelsen, og utgrav- ningen av storgården resulterte dermed i få gjen- standsfunn. Private metalldetektorister derimot gjorde i årene 2003 og 2008–12 mer enn 60 løs- funn i ployelagene på åkrene i den umiddelbare *omgivelsen* til Missingen/Åkeberg (fig. 1), noe som

hadde til følge at de aktuelle områdene fortløp- ende ble fredet og dermed stengt for ytterligere private metallsøk. For å få et bedre grunnlag for å kunne vurdere plassens funksjon og betydning arrangerte KHM i samarbeid med Østfold fylkes- kommune i 2014 ytterligere metallsøk på ett av områdene.

Metallsøkerfunnenes dateringsspektrum, sam- mensetning og kvalitet er så langt uten paralleller i Norge. Målet med denne artikkelen er derfor todelt. Med utgangspunkt i metallsøkerfunnene fra Missingen/Åkeberg skal det prøves en helhet- lig tolkning av stedet som kombinerer analysen av metallsøkerfunnene med resultatene fra for- valtningseth utgravningen, stedsnavn og den tidli- gere registrerte bestanden av kulturminner i om- rådet. Deretter skal stedet settes i en større nord- europeisk sammenheng, og dens økonomiske grunnlag samt motivasjonen bak dens anleggelse vil bli diskutert.

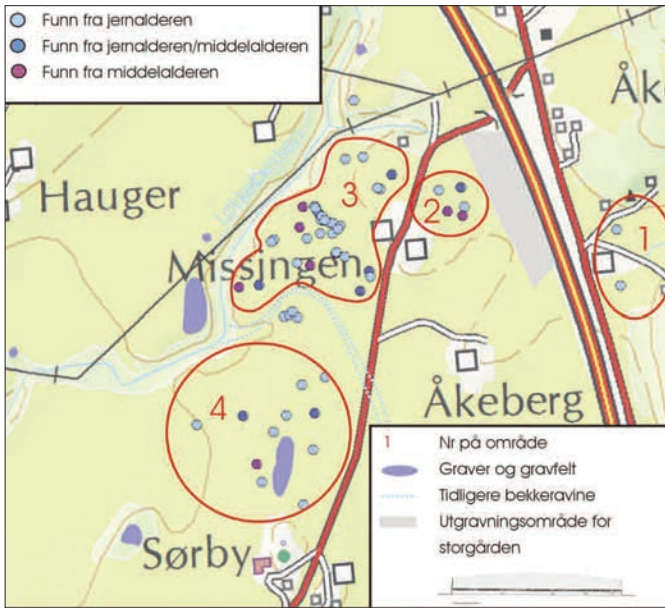

Fig. 1. Kart over spredningen av metallsøkerfunn fra private finnere, fremkommet i tidsrommet 2003–12 i nærheten av Missingen/Åkeberg. I tegnforklaringen en rekonstruksjonstegning av hus 1 fra Missingen/Åkeberg som viser husets vesfasade. Tegning Hege Schjelderup. Omtegnet etter Bårdseth 2008, fig. 4:11. Kartgrunnlag: Statens kartverk. Tillatelsesnummer NE12000-150408SAS. Produsert av Birgit Maixner, KHM. —Distribution of finds made by amateur metal detectorists around Missingen/Åkeberg between 2003 and 2012. In the legend a reconstruction of house 1 at Missingen/Åkeberg, showing the western elevation.

Beliggenhet

Missingen/Åkeberg ligger i det nordøstre hjørne av et stort jordbruksområde (fig. 2), ved overgangen mellom Raets sandholdige og lettdyrket morenejord og leirslettene utenfor, i et landskapsrom som avgrenses mot vest av Løkkbekken, mens det mot nordøst er Raet og utmarka med Vansjøen som danner naturlige grenser. Bare en snau kilometer sørøst for Missingen/Åkeberg reiser det seg en ås med en bratt fjellvegg mot vest, Høyås, som i nyere tid ble benyttet til militære formål. Rundt 2 km i sørlig retning blir landskapsrommet avgrenset av Skinnerfloen.

Fra nåtidens perspektiv ligger Missingen/Åkeberg i innlandet, men frem til slutten av vikingtiden lå området ikke langt unna et sund som bandt Skinnerfloen med Krokstadfjorden og dermed Oslofjorden. Tidspunktet for når sundet i vestre løp av Glommavassdraget ble stengt for vanngående trafikk gjennom landhevningen har vært omstridt (Johansen 1994; 1998; Langekiehl 1998), men ut ifra de nyeste undersøkelsene ser sundet ut til å ha vært farbart «et stykke ut i vikingtiden» (Pedersen et al. 2003, s. 418). En myntskatt fra Nedre Strømshaug, bestående av 14 bysantinske solidi med termini post quem 945 og 959 e.Kr. og et ukjent antall sølvmynt, støtter an-

takelsen om at ferdselsleia i andre halvdel av 900-tallet fremdeles var åpen (Skaare 1967, s. 128; Langekiehl 1998, s. 121–122). Så sent som i 1594 var det ifølge Biskop Jens Nilssøns visitatsbøker og reiseopptegetninger mulig å ro fra et sted litt sør for Råde prestegård til Skinnerfloen (Nielsen 1981 [1885], s. 110).

Området ved Missingen/Åkeberg hadde dermed en god posisjon til å kunne kontrollere ferdselen og varetrafikken langs det vestre løpet i munningen av det ca. 60 mil lange Glommavassdraget som skapte en forbindelse mellom innlandet østafjells og kysten. Særlig innsnevring, der vannveiene var smale og lette å beherske, hadde gode forutsetninger for etableringen av kontroll- og forsvarssteder. I en radius på 4 kilometer rundt Missingen/Åkeberg var det lokalisert flere slike innsnevring.

Tilknytningen til hovedferdselsåren til vanns og muligheten for å kontrollere flere sentrale trange passasjer i dens løp er imidlertid kun ett element som bestemmer transportlandskapet rundt Missingen/Åkeberg. Moreneavsetningen Raet, som strekker seg gjennom dagens Østfold, var med sin undergrunn bestående av stein og grus en viktig ferdselsåre i historisk tid (Bårdseth 2008, s. 102). Landskapsrommet rundt Missingen/Åke-

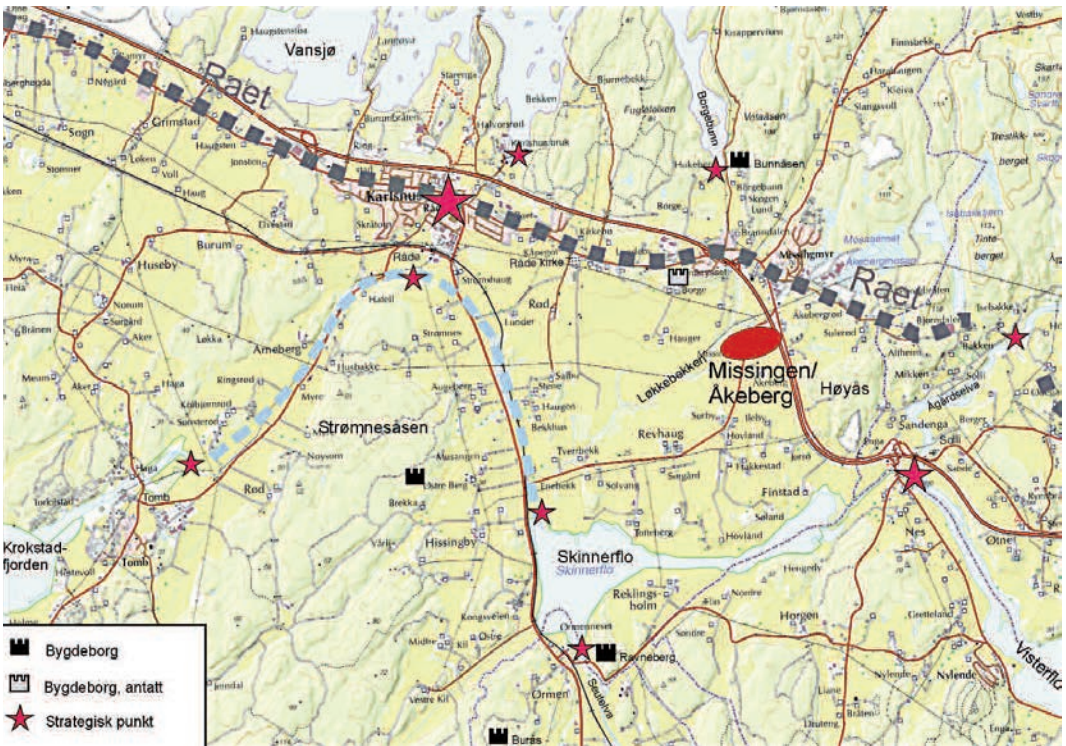

Fig. 2. Skjematisk kart over den topografisk-strategiske situasjonen i omgivelsen av Missingen/Åkeberg. Kartgrunnlag: Statens kartverk. Tillatelsesnummer NE12000-150408SAS. Produsert av Birgit Maixner, KHM. — Schematic map showing Missingen/Åkeberg's topographical and strategical situation.

berg var dermed plassert i et strategisk betydningsfullt område i krysningen mellom viktige land- og vannveier. Dette ga forutsetninger for å delta i vareutvekslingen over både korte og lange distanser. Samtidig var betingelsene for jordbruk gode.

Ved grensene av landskapsrommet rundt Missingen/Åkeberg er det lokalisert flere bygdeborg-er. Disse tyder på et forsvarsbehov i området, trolig grunnet på en stor interesse i de ressursene som fantes i eller passerte området, men vitner også om ressurssterke makthavere som kunne opprette og underholde slike forsvarsanlegg.

Stedsnavn

Stedsnavn kan være en nyttig kilde til forståelse av bosetninger og deres historiske utvikling. De senere års stedsnavnsforskning har i kombinasjon med arkeologiske kilder utviklet seg til et vik-

tig verktøy for identifisering og rekonstruksjon av sentralplasskomplekser og deres funksjonelle organisering (Brink 1996; 1997; 1999). Stedsnavnsforskningen har imidlertid fått kritikk for at dateringene i utgangspunktet kun bestemmer navnenes alder, ikke alderen på bebyggelsen, og at det er usikkerhet rundt i hvilken grad de bevarte stedsnavnene er representative for den forhistoriske bebyggelsen (Pilø 2005, s. 33–44).

I det aktuelle området er to stedsnavn særlig interessante. Ett er selve stedsnavnet Åkeberg, hvis eldste belegg forekommer som *akrabergh* i et diplom utstedt i Raade i 1330 (*Dipl. Norv.* VI, s. 152). Navnets enkelte bestanddeler *aker* og *berg* hører som kultur- og naturnavn til det eldste laget av gårdsnavn (Sandnes & Stemshaug 1990, s. 29). Navnet *-berg* henviser ikke nødvendigvis til ett stort berg, men kan være relatert til ulike slags høyder, kupper eller bakker (Vikstrand 2004, s.

318–319). I tilfelle Åkeberg ved Missingen er det sannsynlig at navnet viser til åsen Høyås, som danner en markant høyde med bratte fjellvegger mot slettene nedenfor. Stedsnavnet kunne i så fall bety «berget ved åkeren». Navnets første ledd *aker/åker* kan indikere forsamlings- og tingsteder, og mange av -åker-navnene i Skandinavia anses å ha hatt funksjoner som sentralplasser (Brink 1996, s. 264–265).

Ofte finnes navn på *-hov* i nærheten, noe som også er tilfelle ved Missingen/Åkeberg. En gård med navnet *Hovland*, av Rygh (1999 [1897], s. 332) oversatt til «tempelland», ligger ca. 1 km sør (fig. 2). Stedsnavn som inneholder leddet *hov* kobles til kulten (Olsen 1966, s. 89–103; Sandnes & Stemshaug 1990, s. 31), og det regnes med at *hov*-navnene kan indikere spesielle bygg for forskjellige sosiale aktiviteter med forsamlingskarakter som kult eller fest (Brink 1996, s. 260). Gårder med sisteleddet *-land* antas å ha sitt opphav i det lange tidsrommet fra folkevandringsstiden til vikingtiden, og i mange tilfeller ser *land*-gårdene ut til å være utskilt fra eldre hovedgårder (Sandnes & Stemshaug 1990, s. 30).

Forekomsten av navnene Åkeberg og Hovland kan dermed være indiser på at det ble utøvd sentrale funksjoner, deriblant juridiske, i området rundt Missingen/Åkeberg under jernalderen, og at folk fra bebyggelsesdistriktet forsamlet seg der ved spesielle anledninger.

Den eldre jernalders storgård

Den planlagte breddeutvidelse av E6 gjennom Østfold var foranledningen til arkeologiske undersøkelser på Missingen og Åkeberg i 2003 og 2004. De påviste et større gårdsanlegg fra eldre jernalder, bestående av hus, tun og innmark (Bårdseth 2007, s. 1–5). På tunet ble det registrert et større antall ildsteder og kokegrop. En bekk skilte husene og tunet fra innmarka vest for dem, der det på flere steder ble påvist ardspon på et areal i underkant av 700 m² (ibid., s. 170). På selve tunet ble fem treskipete langhus identifisert. Det største av dem, hus 1, hadde en lengde på 61 m. ¹⁴C-dateringer indikerer en brukstid av huset i eldre romertid (ibid., s. 140). Omtrent midt i huset, der det sentrale ildstedet befant seg, var en takbærende stolpe trukket ut i forhold til midtskipet. I samme del av huset ble det også observert en

større avstand mellom grindene. På grunn av disse tre elementene regnes rommet for å ha hatt hall-funksjon. Det ble ikke gjort noen gjenstandsfunn i det sentrale hallrommet, og bortsett fra funn fra dreneringsgrøften var det få funn fra huset i det hele tatt (ibid., s. 142, 140; Bårdseth 2009, s. 147). Metallsøk var imidlertid bare i liten grad integrert i den arkeologiske undersøkelsen, og funnbildet må derfor ikke nødvendigvis være representativt. Hus 1 ble etterfulgt av et tilsvarende, men litt kortere langhus på samme tomt, imidlertid uten tegn på et hall-lignende rom (Bårdseth 2008, s. 82–84). Fra ett av stolpehullene for en takbærende stolpe stammer en avklippet romersk denar av sølv (C53679/1), preget under Marcus Aurelius' regjeringstid (Bårdseth 2007, s. 150). Dateringene antyder at hus 2 var i bruk ved overgangen fra eldre til yngre romertid (ibid., s. 152). Rester etter et tredje hus, trolig fra eldre jernalder, hus 3, ble identifisert på samme tomt som de sistnevnte (ibid., s. 154–155).

Dateringene fra gårdsanlegget tyder på at området ble tatt i bruk i eldre førromersk jernalder, og at det var en kontinuitet i bosetningen på stedet gjennom hele eldre jernalder. Tre av langhusene (husene 1–3) har stått på den samme tomt, og har fulgt hverandre i tid. Ved inngangen til folkevandringsstiden ser gården imidlertid ut til å ha vært fraflyttet eller flyttet til et annet sted (Bårdseth 2007, s. 188; 2008, s. 100).

Private metallsøkerfunn

I 2003, i samme år som utgravningen av storgården startet, ble de første syv metallsøkerfunn gjort av private metalldetektorister på åkeren sørvest for gårdsanlegget. Fem år senere, og frem til 2012, fortsatte privatpersoner med metallsøk på ulike arealer i området som fortløpende ble freddet. Samlet resulterte de private søkene i over 60 før-reformatoriske løsfunn fra ployelagene.

Metallsøkerfunnene stammer stort sett fra fire områder (fig. 1):

- Omr. 1: et lite område ca. 300 m sørøst for hus 1 på en liten slette nord for fjellområdet Høyås ved dagens gård Åkeberg østre,
- Omr. 2: et mindre område sørvest for de utgravde storhusene,

- Omr. 3: et stort område som strekker seg over nesten 500 m lengde og opp til 300 m bredde i nordsørlig retning mellom Enebekkveien og Løkkebekken,
- Omr. 4: lenger sør, nord for gården Sørby og litt atskilt fra område 3, trer det ytterligere ett område frem med en viss funnkonsentrasjon.

Søkeintensitet varierte betydelig mellom de ulike områdene. Mest intensivt og systematisk av-søkt ble område 3, mens det bare ble brukt noen dager på de øvrige områdene. Ingen av de area-lene de private metallsøkerfunn stammer fra er så langt etterundersøkt med utgravninger.

Analysen av funnene viser at antall, datering og karakter av materialet varierer betydelig mel-lom de ulike funnområdene.

Område 1

Område 1 er kun representert gjennom to funn. Det er en fragmentert bøylespenne fra eldre romertid og en fragmentert gjenstand av en kobber-/bly-legering med maskefremstilling, muligens et be-slag, som har stilistiske paralleller i ansiktsmasker fra eldre romertid (jfr. f.eks. Menzel 1986, plansje 155:519; 99:209). Funnene må antakelig ses i sam-menheng med det utgravde gårdsanlegget, som trolig har strekt seg lenger sørøstover.

Område 2

På område 2 er middelalderen sterkest represen-tert. Funnene herfra er typiske boplassfunn, som tyder på at det har ligget en landsbygård fra middel-alderen i området: tre spinnehjul, derav to fra 1100-tallet, en mynt fra tiden omkring 1300, drakttilbe-hør fra 1200-tallet, keramikk fra senmiddelalde-ren, en seglstamp og en vareplombe av bly. Fun-nene fra området er resultatet av kun få søkeda-ger. To funn fra jernalderen, en fragmentert drakt-spenne fra vikingtiden og et stykke betalingsgull fra jernalderen, kan trolig settes i forbindelse med storgården og dens mulige etterfølgere.

Område 3

På område 3 resulterte privat metallsøk i 33 funn inntil området ble fredet, men dette er som sagt det området som ble mest intensivt og systema-tisk avsøkt. Bortsett fra merovingertiden, som kun

er påvist gjennom to funn, er hele perioden fra eldre romertiden til middelalderen tydelig repre-sentert blant funnene. Fra dette arealet kommer også et større antall funn som ikke kan tidfestes nærmere innenfor jernalderen eller jernalderen/middelalderen. Funnene tilhører forskjellige kate-gorier. For det første dreier det seg om personlig draktutstyr av kobberlegeringer fra jernalderen (fig. 3). Størsteparten av de ti draktspennene er fragmentert, noe som tyder på at det dreier seg om skrotmetall som skulle smeltes om i forbin-delse med bronsestøping.

Påfallende er det forholdvis høye antall funn av fragmenterte gjenstander av gull og sølv fra jernalderen på området, i alt sju stykker. Bortsett fra et endestykke trolig av en sølvarmring fra vi-kingtiden (fig. 4), som ble funnet i utkanten av området, stammer edelmetallfragmentene fra to konsentrasjoner. Den ene konsentrasjonen om-fattet to stykker avklippet bruddgull på 7 og 1,3 g og to stykker bruddsølv (fig. 5). Den andre kon-sentrasjonen bestod av en sekskantet barre av sølv, avhugget i den ene enden, og et lite tilnærmet rektangulært fragment av gullblikk (fig. 5). Blik-ket er deformert og tydelig varmepåvirket, og det er smeltet et ca. 3 mm langt fragment av gulltråd med rektangulært tverrsnitt fast på det. Med sin størrelse på 1,65 cm lengde og 0,95 cm bredde lig-ger gullblikkfragmentet innenfor den vanlige stør-relsesorden på gullgubber, men mangler spor av pregning. Til tross for en grundig avsøkning rundt de to konsentrasjoner kom det ikke frem flere gjenstander av edelmetall, noe som taler imot at disse utgjør opp-pløyde edelmetalldepoter. Mens det varmepåvirkete gullblikkfragmentet tyder på gullsmievirksomhet på stedet, kan bruddgullet og -sølvet tilskrives både finsmiehåndverk og han-del.

Det samme gjelder vektlodd, som det ble fun-net tre stykker av på område 3: et pæreformet vektlodd av kobberlegering fra middelalderen og to sylindriske vektlodd av bly. Sylindriske vekt-lodd av bly viser i Norge en tradisjon minst til-bake til folke-vandringstiden (Pedersen 2008, s. 132). Ingrid Gus-tin (2004, s. 107–109) har på-pekt forekomsten av enkle blyvektlodd i doku-menterte verkstedskontekster for vikingtids me-tallhåndverk i Ribe og Birka, som anses å ha vært benyttet til avveing av legeringer. Også fra Gud-

Fig. 3. Et utvalg av drakttilbehør fra område 3. C58257, C 58864, C58866, C58868, C59577/29, C59577/27, C59577/20, C59577/24, C59577/19, C59577/25, C59577/21, C59577/22. Foto: Birgit Maixner, KHM.
—A selection of costume fittings found in area 3.

me og Helgö er vektlodd kjent fra finsmedenes verkstedsområder (Kyhllberg 1980, s. 177; Axboe & Jørgensen 2010, s. 117–118). De to enkle sylindriske vektlodd av bly indikerer dermed håndverk snarere enn handel. Et fragment av en bronsemynt slått under Marcus Aurelius (161–180 e.Kr.) kan ha vært beregnet som råmateriale for bronsestøpning, på lik linje med det som antas å ha vært tilfelle for de romerske bronsemynter fra Gudme (Thomsen et al. 1993, s. 82).

Hugo Falck (Rygene Detektorklubb), metall-detektoristen som var mest aktiv på område 3, opplyste at han på nypløyd jord hadde observert mye fin kvarts, både hvit og glassklar (bergkrystall). Et eksemplar bærer spor etter bearbeiding. Uten ytterligere undersøkelser som tar for seg mengden og spredningen av bergkrystallen/kvartsen og bearbeidingssporene på selve gjenstandene er tolkningen vanskelig. Som råmateriale er bergkrystall også kjent fra handelsplassen Kaupang, uten at det er

Fig. 4. Edelmetallgjenstander fra vikingtid: tre dirhemfragmenter og et fragment av en (arm)ring av sølv fra område 3; et hengesmykke av gull med filigrandekor fra område 4: C58939, C59577/1, C59577/2, C59577/116, C58510. Foto: Birgit Maixner, KHM. —Fragments of three dirhems and a silver (arm) ring from area 3; a gold filigree pendant from area 4.

Fig. 5. Bruddgull, bruddsølv, fragment av en sølvbarre og fragment av gullblikk med påsmeltet gulltråd fra område 3: C58855, C58854, C58858, C58857, C58856, C58853. Foto: Birgit Maixner, KHM. —Gold and silver fragments from area 3.

sikker hva materialet derfra ble brukt til (Resi 2011, s. 152–153). En hjemlig produksjon av perler av bergkrystall i yngre jernalder kunne derimot bli påvist på flere steder på fjelldalene i Sørvest-Norge (Myhre 2005).

En gjenstandsgruppe som uten tvil kan settes i forbindelse med håndverk, er spinnehjul, som det ble funnet fem stykker av på området 3: fire av bly og et av kleberstein. To av spinnehjulene dateres til middelalderen. Spinnehjulene kan tolkes forskjellig. De kan tyde på at det senest i vikingtiden/middelalderen ble fremstillet tekstil på område 3. De, eller noen av dem, kan imidlertid

også tolkes som håndverksprodukter produsert på stedet.

Utover de beskrevne gjenstander ble det gjort noen singulære funn på område 3, bl. a. et huljernlignende verktøy av kobberlegering, en nøkkel med todelt skaft fra middelalderen og et fragment av en ringformet blå perle av glass. Ved ett av funnene dreier det seg om et lite øksehode av blylegering, en såkalt miniatyr- eller lekeøks. Typologisk motsvarer det en type store økser som Sigurd Grieg (1943, s. 123, fig. 84:96) daterer til 1200-tallets andre halvdel.

På grunnlag av de 33 funn fra privat metallsøk

tolkes område 3 som et håndverks-, muligens også handelsområde, som var i bruk gjennom hele jernalderen og inn i middelalderen. Stedets funksjon kan imidlertid ha forandret seg i løpet av denne perioden, og det kan ikke utelukkes at området eller deler av det tidvis kan ha tjent som boplass. Andelen av fragmenterte gull- og sølv-gjenstander i forhold til den samlede funnmengden fra lokaliteten er svært høy, og tyder på at gull- og sølvsmeder virket på stedet i jernalderen. I tillegg indikerer funnene bronsestopning, bearbeiding av bergkrystall og muligens tekstilfremstilling.

Bekkeravinen mellom område 3 og 4

På flyfotografier og i terrenget er det spor etter en gjenfylt bekkeravine mellom område 3 og 4 som strakte seg fra dagens Løkkebekk forbi Ileby i retning Finstadbukta ved Skinnerfloen (fig. 1–2). På ravinens sørlige bredde resulterte metallsøket i ytterligere en konsentrasjon av edelmetallgjenstander, et stykke bruddgull og to fragmenter av tilsynelatende samme smykke fra vikingtiden. Det er ikke utelukket at edelmetallfragmentene endte opp i den gamle bekkeravinen som resultat av en bevisst deponering, men siden bruddgullet antas å være eldre enn vikingtidssmykket er det mest sannsynlig at de var del av redeponerte masser fra området som ble brakt til ravinen i forbindelse med igjenfyllingen.

Ved den gjenfylte ravin ble det også funnet en klinknagle med fastsittende rektangulær klinkplate. Lenger sør ble det oppdaget en tyngde av kleber som kan ha vært brukt som lodd i forbindelse med fiske. Allerede på 60-tallet var det blitt registrert et stort garnsøkke med langsgående furer på Missingen. Funnet ble gjort i en tilsvarende ravine ca. 350 m nordvest for gården. Funnene tyder på at jernalderens landskap rundt Missingen/Åkeberg i større grad enn i dag var fragmentert gjennom bekker.

Område 4

Metallsøkerfunnene fra område 4 har en annen karakter enn de førnevnt presenterte. Det dreier seg om drakttillbehør og smykker, derav to fibler fra eldre romertid og en bøylespenne fra folkevandringstiden. Som et ekstraordinært funn fra vikingtiden fremstår et lite tilnærmet ovalt hengesmykke av gull med filigrandekor (fig. 4). Smyk-

ket har sin nærmeste parallell i en medaljong fra Slemmedal-skatten (C35000:g), deponert etter ca. 915/20 e.Kr. (Blindheim 1982, s. 26–27; Skaare 1982, s. 39). Også en uskadd spiralring av gull fra folkevandringstiden (to omdreininger, 34 g) ble funnet på område 4. Spiralringer av gull er velkjent i graver fra eldre jernalder (Bøe 1926). I motsetning til størsteparten av funnene av edelmetall fra område 3 er gullgjenstandene fra område 4 ikke fragmentert. Gjenstander som assosieres med håndverk eller handel mangler. Funnsppektrumet, bevaringstilstanden og beliggenheten av et lite gravfelt på området gjør det derfor sannsynlig at smykkene og gullringene fra område 4 stammer fra opp-pløyde graver.

Metallsøk på område 3 i 2014

For å evaluere tolkningen av område 3 som håndverksareal ble det i april 2014 under ledelse av forfatteren i samarbeid mellom KHM og Østfold fylkeskommune arrangert ytterligere metallsøk med frivillige detektorister fra fire metallsøkerforeninger på dette område.

De daterbare funnene, deriblant spenner, beslag, mynter og en glassperle, dekker hele tidsrommet fra eldre romertiden til middelalderen. Funn fra folkevandringstiden og vikingtiden er imidlertid sterkest representert, noe som motsvarer den kronologiske fordelingen innenfor det tidligere fremkomne detektormaterialet (fig. 3). De øvrige funnene bekrefter på mange måter tolkningen av arealet som håndverksområde, samtidig som de gir et mer nyansert og utfyllende bilde av aktivitetene. I alt 14 enkle vektlodd av bly- og kobberlegeringer kom frem under søket (fig. 6). En gullbarre på 7,6 g, smeltdråper av sølv, en matrise for tilvirkningen av gullfolie for merovingertidens cloisonnéarbeider, en mulig proberstein og en mulig stempelpute av bly utgjør ytterligere belegg for finsmievirksomhet på stedet (fig. 7). Et viktig tilskudd til forståelse av aktivitetene danner imidlertid råvarer, verktøy og produksjonsavfall som indikerer støpning i kobber- og blylegeringer: fire barrer i kobber- og blylegeringer, to støpemodeller av bly (trolig fra vikingtiden), og produksjonsavfall, hvorav blylegeringer utgjør den største parten. Kobberlegeringer er dårligere representert. Bortsett fra støpemodellene og den mulige stempelputen gir forarbeider til et spinne-

Fig. 6. Et utvalg av vektlodd i kobber- og blylegeringer fra område 3: C59577/40, C59577/43, C59577/37, C59577/38, C59577/49, C59577/47, C59577/36. Foto: Birgit Maixner, KHM. —A selection of lead and copper-alloy weights from area 3.

hjul og et vektlodd et inntrykk av hva blyet ble brukt til. To barrer av grønn og hvit glass-smelte kan være en første pekepinn på forarbeiding av glass på stedet, men kan ikke med sikkerhet dateres til jernalder eller middelalder. Det samme gjelder strengt tatt også for produksjonsavfallet av metall. Tre dirhemfragmenter, ett av dem daterert til 922 e.Kr. (fig. 4), bekrefter imidlertid at området fremdeles var i bruk mot slutten av vikingtiden.

Verkstedsgårder rundt Missingen/Åkeberg?

På nabogårdene til Missingen/Åkeberg er det så langt kun metallsoekt i meget begrenset omfang i privat regi. Allikevel avslørte de første prøvesøkene både på gården Hovland sør for Missingen/Åkeberg og på gården Borge vest for Missingen/Åkeberg funnkonsentrasjoner fra jernalderen og middelalderen som omfattet bl.a. spenner fra folkevandringstiden og merovingertiden og spor etter metallhåndverk i form av klumper av smeltete kobberlegeringer. På Borge ble det dessuten funnet et lite sylindrisk vektlodd av kobberlegering på én av lokalitetene.

Fig. 7. Matrise av kobberlegering, gullbarre og mulig proberstein fra område 3: C59577/32, C59577/5, C59577/113. Foto: Birgit Maixner, KHM. —Bottom die, gold ingot and possible touchstone from area 3.

Missingen/Åkeberg – en storgård etter sørskandinaviske forbilde?

Funnmaterialet fra Missingen/Åkeberg viser flere særtrekk som utpeker området som noe spesielt i norske sammenheng. For det første er det den lange kontinuiteten i aktivitetene fra eldre romertid til middelalder, dokumentert gjennom kvalitetsfulle gjenstander. For det andre er det det store antallet av funn av edelmetall, særlig gull, i området, som ser ut til å stamme fra både verksteder og oppløyde graver. Finsmievirksomheten i og for seg, dokumentert gjennom funnmaterialet fra område 3, er et tredje særpreg.

Dermed er en hel bunt av såkalte sentrale funksjoner og særpreg påvist eller kan sannsynliggjøres ved Missingen/Åkeberg: spesiell bebyggelse i form av det arkitektoniske anlegget av storgården med det monumentale langhuset, spesialisert håndverk, vareutveksling, strategisk plassering i landskapet, samlende, deriblant juridiske funksjoner, kult/religion, forsvar og kontroll. Samlet begrunner disse særpreg å kalle Missingen/Åkeberg-komplekset en «sentral plass» i henhold til vanlige definisjoner tidligere utviklet på bakgrunn av sørskandinaviske forhold (se f.eks. Helges-

son 2002, s. 18–33). Funnmaterialets sammensetning som omfatter boplasskeramikk, spenner, redskaper, spinnehjul, glassperler, denarer, bruddsølv og -gull og metallskrot, men ikke høystatusgjenstander, taler imidlertid for at det dreier seg om en sentral plass av kun regional betydning (jfr. Fabech og Ringved 1995, fig. 2).

For å få en bedre forståelse av selve den sentrale plassen og dens funksjon er det nødvendig å se på andre steder i Skandinavia for øvrig og på kontinentet. Et stort antall metallrike plasser ble kjent særlig i Danmark i løpet av de siste tre tiårene som følge av intensivt metallsøk (Jørgensen 1994, s. 57–62; Dobat 2013, s. 707). Uansett er det få plasser med en bebyggelseskontinuitet fra romertiden til middelalderen og belegg for edelmetallhåndverk på stedet. Bortsett fra Uppåkra (Hårdh 2006) – som gjennom sin enorme størrelse, funnrikdom, kompleksitet og kontaktnett fremstår som veldig forskjellig fra Missingen/Åkeberg – er det bare to plasser i Sør-Skandinavia, Sorte Muld og Gudme/Lundeborg, som viser seg å være fruktbar for en sammenligning.

Sorte Muld

Boplassområdet Sorte Muld på Bornholm var i bruk fra eldre romersk jernalder til vikingtid. Det er en del av et stort bosetningskompleks, hvis enkelte bosetninger konsentrerer seg på øyliknende høyder ved siden av bekker eller i nærheten av våtmarksområder. Den rundt 1 km² store boplassen Sorte Muld er kjennetegnet av et tykt mørkt kulturlag med et betydelig funnmateriale fra det nevnte tidsavsnittet. Funnene omfatter bl.a. keramikk, jerngjenstander, våpen, fibler, vektlodd, perler, glasskår, mynter og en påfallende akkumulasjon av edelmetall. Utover en konsentrasjon av ca. 2300 gullgubber inneholdt kulturlaget også solidi, denarer og bruddgull, som var spredt over et større areal. Ved siden av indikatorer for gullsmievirksomhet ble det funnet spor etter bronsestøpning (Watt 1991, s. 92–94; 2005). Sammenfattende karakteriseres Sorte Muld som en permanent og trolig tett bebyggelse med dyrehold og en tiltagende konsentrasjon av spesialisert håndverk, et sted som i egenskap av å være det primære sentrum på Bornholm fungerte som markeds plass, regionalt kultsenter og sete for en lokal «høvding» (Watt 1991, s. 104–105).

Gudme

I likhet med Sorte Muld utgjør også Gudme på Sydøstfyn et stort bosetningsområde, hvis enkelte enheter ligger spredt i landskapet på små høyder mellom våtmarksområder over et stort område på ca. 14 x 9 km (Thrane 1991, s. 260). Eksepsjonell for Gudme er den store opphopningen av gullfunn fra 300–600 e.Kr. (Jørgensen 1995, s. 89), store gravfelt med delvis rikt utstyrte graver og en konsentrasjon av sakrale stedsnavn som er uten paralleller i Danmark (Thrane 1999, s. 144). Gudmes storhetstid ser ut til å ha ligget mellom 200 og 550 e.Kr., men området beholdt en fremtredende posisjon også gjennom vikingtiden og inn i middelalderen (Jørgensen 1995, s. 94; Thrane 1999, s. 143).

Gårdsenhetene på Gudme omfattet som regel 3–4 bygninger, og det samlede antallet gårder anslås til ca. 50 (Jørgensen 1995, s. 89). I motsetning til Sorte Muld er det ikke tegn på dyrehold på gårdene (Thrane 1999, s. 144–145). Gårdene fremstår snarere som utpregede verkstedsgårder. Fra gårdene i den sydlige delen av området foreligger det mange spor etter metallhåndverk i form av metallbarrer, metalkrot, støpeavfall, smeldegiler, verktøy og vektlodd til avveining av legeringer, noe som viser at bronsestøpere og gull- og sølvmeder var aktive på disse gårder (Jørgensen 1995, s. 91; 2011, s. 82).

Også i Gudme skiller seg ett av områdene ut på grunn av sin funnrikdom og bebyggelse. På et sentralt område ble det oppdaget stolpehull etter et hallbygg på 47 m lengde, som var blitt revet i midten av 300-tallet e.Kr. Bygget representerer det største langhuset fra eldre jernalder som hittil er kjent fra Danmark. Ved siden av den store hallen ble det påvist rester etter et mindre hallbygg. Metallsøk var helt fra starten av fullt integrert i den arkeologiske undersøkelsen av stedet, og funnbildet kan derfor regnes å være representativt. Fra fyllmassen til stolpehullene til den store hallen stammer en rekke verdifulle gjenstander. Selve hallen derimot var nesten tom for funn. Spredt over området i ulike kulturlag ble det funnet ytterligere verdifulle gjenstander. På grunn av byggenes monumentale karakter og det rike funnmaterialet tolkes gården med de to store hallbygg som Gudmes eliteområde under romertiden, et stormannssete, der det i motsetning til

verkstedsgårdene omkring ikke opptrer håndverksmateriale i større mengder. Ved inngangen til folkevandringstiden ble storgården nedlagt og trolig flyttet til et annet sted innenfor Gudmeområdet (Jørgensen 1995, s. 88, 91–92). I sin helhet fremstår Gudme dermed som en aristokratisk storgård med tilknyttet håndverkerbebyggelse, og som et politisk, religiøst og økonomisk senter gjennom 800 år (Jørgensen 2011, s. 78–79).

Lundeborg

Forsyningen av Gudmes håndverkere med råstoffer og avsetningen av produktene krevde en tilsvarende infrastruktur og logistikk. De mest sentrale av disse behovene ble ivaretatt gjennom handelsplassen Lundeborg ved kysten på Sydøstfyn. Beliggende rundt 5 km øst for Gudmekomplekset viser handels- og håndverksplassen Lundeborg en kontinuerlig brukstid fra tidlig 200-tallet til 500-tallet e.Kr., noe som sammenfaller ganske nøyaktig med Gudmes oppkomst, vekst og senere fall i håndverksaktiviteter rund 600 e.Kr. (Jørgensen 1995, s. 91).

Plassen strekker seg på begge sider av munningen til Tange å over en lengde på 800 m og en bredde på 80–100 m, og er karakterisert av et sterkt trekullholdig og nesten strukturløst kulturlag (Thomsen 1991, s. 25). Det omfangsrike funnmaterialet fra kulturlagene i Lundeborg viser tydelig plassens to hovedfunksjoner: handel og håndverk. Klinknagler og klinkplater av jern tyder på omfattende skipsreparasjoner på stedet (Thomsen et al. 1993, s. 73–80). Spektrumet av de øvrige håndverksaktiviteter på plassen er omfattende: jernsmiing, tre-, rav- og ben-/hornbearbeiding, produksjon av glassperler, bronsestøpning og gull- og sølvsmievirksomhet (Thomsen 1991, s. 29). Rundt 40 vektlodd av bly og kobberlegering, deriblant mange sylindriske, settes av utgraverne i forbindelse med handel (Thomsen 1991, s. 28; Thomsen et al. 1993, s. 80), men kan også ha blitt brukt av metallhåndverkere for å veie legeringer.

I motsetning til verkstedsgårdene på Gudme ser håndverket i Lundeborg ut til å ha vært kun av sesongbetinget karakter. Spor etter permanent bebyggelse mangler, og ved siden av et stort antall ildsteder og groper er det kun gulvlag etter mindre hytter og verksteder med en esse sentral

plassert innenfor fire stolper som er påvist på plassen (Thomsen 1991, s. 25; Thomsen et al. 1993, s. 83, s. 94). Sammenfattende kan det konstateres at håndverket ved Gudme-Lundeborg-komplekset, derunder bronsestøpning og gull- og sølvsmievirksomheten, var organisert på to forskjellige måter: for det første i form av et stort antall helårsdrevne verkstedsgårder med ekstensiv håndverksvirksomhet i tilknytning til en aristokratisk storgård, og for det andre i form av sesongbetingete håndverksaktiviteter på handelsplassen ved kysten. Begge former må regnes å være to aspekter av samme system, som var organisert og styrt gjennom eliten på Gudme.

Stormannsseter på kontinentet

På kontinentet er stormannsseter med tilknyttet håndverksbebyggelse kjent fra den samme perioden, særlig fra Sørvesttyskland, der eliten og deres følge siden 200-tallet holdt til på borger som lå høyt i terrenget (*Höhensiedlungen*). Håndverket – påviselig våpenfremstilling, bronse- og edelmetallsmievirksomhet, sjeldent glassforarbeiding – var konsentrert på disse aristokratiske storgårder (Steuer 1994, s. 128, 139). Lars Jørgensen (1995, s. 86) har foreslått at utviklingen av håndverksbebyggelser i de germanske samfunn under yngre romertiden kan ha foregått etter forbilde av spesialiserte romerske verkstedsbebyggelser som lå adskilt fra bygder og byene.

Sammenligningen mellom Missingen/Åkeberg og Sorte Muld, Gudme og Lundeborg

For å kunne vurdere kulturminnekomplekset ved Missingen/Åkeberg i et større perspektiv må man, ut fra et kildekritisk ståsted, ta hensyn til at de to sørskandinaviske plassene og deres omgivelser er langt bedre utforsket. Også de ulike topografiske situasjonene må tas i betraktning. Landskapet rund Sorte Muld og Gudme var preget av en clusterstruktur bestående av små bosetningsgunstige høyder med våtmarksområder imellom. Forutsetningene for bosetningen i eldre jernalder i dagens kommuner Råde og Rygge var derimot best på Raets sørvestvendte skråninger, noe som gjenspeiles tydelig i en langsgående spredning av kulturminner fra eldre jernalder. Fremtidig forskning vil imidlertid også måtte ta hensyn til de øyliknende høyder i slettelandskapet utenfor Raet.

Kvantiteter, både med henblikk på antall funn og strukturer, utgjør ett av de viktigste forskjeller mellom Missingen/Åkeberg på den ene siden og Gudme/Lundeborg og Sorte Muld på den andre siden. En annen viktig forskjell er fraværet av både brakteater og gullgubber samt skattefunn fra eldre jernalder i det nærmeste området. Begge deler kan imidlertid til en viss grad være et resultat av tradering, ulik forskningsaktivitet og forvaltningspolitikk.

Det samme gjelder for mangelen på dokumentert rike graver i området rundt Missingen/Åkeberg, ser man bort fra gullgjenstandene fra antatt opp-pløyde graver som kom frem under metall-søket på område 4. Riktignok er det registrert et større antall gravhauger og gravfelt fra den umiddelbare omgivelsen til Missingen/Åkeberg, som konsentrerer seg langs Løkkebekken og rundt gården Sørby 1 km sørvest for Missingen. Kun innholdet av én av disse haugene er imidlertid kjent. Det dreier seg om en haug ved bruket Sandbakken nord for Missingen som inneholdt en forholdvis enkel bøylespenne fra eldre romertid (Straume 1998, s. 443).

Til tross for de nevnte forskjeller finnes det en del fellestrekk og strukturelle likheter, særlig mellom Missingen/Åkeberg og Gudme/Lundeborg. Felles for Missingen/Åkeberg og Gudme er kontinuiteten i funnmaterialet fra eldre jernalderen til middelalderen, noe som har få paralleller blant andre kjente plasser i Skandinavia. I begge tilfeller er det funnet rester etter en storgård fra romertiden med monumentale bygg. I begge tilfeller fremsto selve hallbyggene nesten tomme for funn, noe som i tilfelle Missingen/Åkeberg imidlertid kan være en følge av at metall-søk kun i liten grad ble anvendt under utgravningen. Begge storgårder ble fraflyttet, og trolig flyttet til et annet sted i nærheten ca. 400 e.Kr. Både på Gudme og Missingen/Åkeberg er spesialisert håndverk, deriblant gull- og sølvsmievirksomhet, tilknyttet storgården: i Gudmes tilfelle i stor skala i form av et stort antall omliggende verkstedsgårder, i Missingen/Åkeberg i form av håndverksaktiviteter på et verkstedsareal i 500 meters avstand, hvis karakter, permanent eller sesongpreget, etter nåværende kjennskap ikke kan avgjøres. Imidlertid peker de nyeste metall-søkerfunn på håndverksaktiviteter også på de tilgrensende gårdene, noe som muligens

kan tyde i retning omliggende verkstedsgårder også i tilfelle Missingen.

Sammenfattende tolkes komplekset ved Missingen/Åkeberg etter nåværende kjennskap som en eldre jernalders storgård med tilknyttet verkstedsareal og spesialisert håndverk, som har sine beste paralleller i sørskandinaviske aristokratiske storgårder. Storgården lå strategisk til i forhold til nedre Glommas vestre løp og landveien på Raet. Ifølge overflatefunn antas område 3 ved Løkkebekken å ha vært i kontinuerlig bruk fra den eldre romertiden til middelalderen. Funnene indikerer edelmetallhåndverk, bronse- og blystøpning, og bearbeiding av bergkrystall og muligens glass. Aktivitetene på området kan imidlertid ha variert både i omfang og karakter fra periode til periode. Arealets kontinuitet taler for at storgården ble flyttet til et annet sted i nærheten etter at den ble nedlagt ved inngangen til folkevandringstiden. Undersøkelsene ved Raet i forbindelse med E6-prosjektet Østfold ga flere eksempler på at gårdene ble flyttet rundt innenfor et landskapsrom i det aktuelle tidsrommet (Bårdseth 2008, s. 99–100).

Matrisen for cloisonnéarbeider fra håndverksarealet (fig. 7) så vel som betalingsringen og det gygne hengesmykket med filigrandekor (fig. 4), trolig fra opp-pløyde graver sør for håndverksområdet, avslører at en lokal elite holdt til på stedet også under folkevandringstiden, merovingertiden og vikingtiden, samtidig som bruddsølvet av påviselig vikingtidsdatering og dirhemfragmentene (fig. 4) viser at håndverksarealet fremdeles var i bruk i denne tiden. Også under middelalderen ser det ut til å ha vært aktivitet på dette arealet, og en gård fra middelalderen kan trolig søkes lenger mot øst, i nærheten av område 2. Nærmiljøets fortsatte betydning understrekes av 900-tallets myntskatt fra Strømshaug og tilstedeværelse av den romanske kirken i Råde, begge beliggende innenfor en radius på 2–3 kilometer rundt Missingen/Åkeberg. I tillegg til de arkeologiske funn og anlegg peker de onomastiske kildene ut området som sentralt. Ut fra stedsnavnene og det store antallet ildsteder og kokegropen på storgården er det sannsynlig at komplekset hadde forsamlingsfunksjon i jernalderen, noe som igjen indikerer tilstedeværelsen av en verdslig og sakral sentralmakt i området.

Motivasjonen for storgårdens anleggelse

Hva kan ha vært motivasjonen for å anlegge en storgård på dette stedet, og hva var dens økonomiske grunnlag? Det antas at Romerrikets handelsinteresser i varer fra de germanske områdene nord for Limes var grunnen for etableringen og senere ekspansjonen av Gudme på 200-tallet (Axboe & Jørgensen 2010, s. 118). I den samme perioden bemerkes en voldsom stigning i antall romerske varer i Sør-Skandinavia, noe som tyder på at dette område var blitt del av det romerske avsetningsmarkedet (Jørgensen 1995, s. 90). Bergljot Solberg (2012, s. 96) har foreslått at etableringen av et senter i Østfold under romertiden kan ha vært initiert fra Sør-Skandinavia fordi man her hadde behov for å innhente flere byttevarer enn hva som kunne skaffes lokalt. Fra 150 e.Kr. (fase B2) av vitner graver med importgjenstander i søndre Østfold om nær kontakt med Sør-Skandinavia, særlig Sjælland (Lund Hansen 1987, s. 132). Det regnes med at Søndre-Østfold kan ha vært knyttet til et overordnet senter på Øst-Sjælland (Solberg 2012, s. 122). Det er derfor mulig at storgården ved Missingen/Åkeberg med det antatt tilhørende verkstedarealet ikke bare ble etablert etter sørskandinaviske forbinde, men t.o.m. var direkte underlagt et overordnet senter i Sør-Skandinavia. I likhet med romertidens sentre i Danmark ligger stedet nær vannveien, ikke langt unna et seilbart vannløp med direkte forbindelse til fjord og kyst (jfr. Lund Hansen 1991, s. 104).

I motsetning til Gudme, hvis økonomiske grunnlag ser ut til å ha vært spesialisert håndverk (Jørgensen 1995, s. 94), har jordbruket spilt en viss rolle i økonomien til storgården ved Missingen/Åkeberg. *Åker*-navnet i stedsnavnet «Åkeberg», hvis alder imidlertid er ukjent, tyder på dyrket jord, uavhengig av om det er uttrykk for en juridisk eller en sakral funksjon knyttet til stedet (Vikstrand 2004, s. 332–333). Romertidens sentre i Norge lå som oftest i områder der forholdene for jordbruk var gunstige, men det er blitt understreket at gode jordbruksforhold var en viktig, men ikke tilstrekkelig forutsetning for senteretablering. Derimot var det av avgjørende betydning at området måtte ha kontroll over virksomheter som ga etterspurte byttevarer, som jern, jakt- og fangstprodukter (Solberg 2012, s. 98, 122).

Frem til 900-tallets andre halvdel, der landhevingen stengte passasjen mellom Skinnerfloen og Oslofjorden, lå området ved Missingen/Åkeberg strategisk plassert i forhold til det vestre løpet i munningen av det ca. 60 mil lange Glomma-vassdraget. Det skapte forbindelsen mellom Oslofjorden og store deler av innlandet i Øst-Norge. Fra romertiden av og frem til høymiddelalderen er det påvist en ekstensiv utnyttelse av utmarksressurser i Opplandene, d.v.s. av produkter fra fangst, jakt og jernvinne (Larsen 1991; Bergstøl 1997; Narmo 1997; Rundberget 2012). Disse produktene antas å ha blitt eksportert via Glomma-vassdraget, og de må ha skapt et betydelig økonomisk overskudd og maktgrunnlag for dem som kontrollerte vannveien og som hadde anledning til å skattlegge transporten. Det kan derfor regnes med at enten tributt i form av toll av forbi-passerende varer eller gevinsten av byttehandelen med disse varer utgjorde den største bærebjelken i Missingen/Åkebergs økonomi og var grunnen til etableringen av storgården i dette området. De fleste østnorske sentrene fra romertiden (Solberg 2012, s. 94–99, 123) ligger der de største elvene fra innlandet munner ut, d.v.s. ved Brunlanes/Tjølling i Vestfold (Lågen og Farris), ved Store-Dal, Hunn og Borge i Østfold (Glomma), ved Solum og Gjerpen i Telemark (Skienvassdraget), og ved Fjære i Aust-Agder (Nidelva).

Håndverksaktivitetene på område 3 kan ha ivaretatt ulike funksjoner. På den ene siden kan de ha vært av direkte kommersiell karakter knyttet til fremstillingen av vanlige håndverksprodukter for salg og bytte. Gjennom monopoliseringen av spesielle håndverksgrener hadde eliten imidlertid også muligheten til å kontrollere produksjonen og fordelingen av våpen og statusindikerende smykker (jfr. Steuer 1994, s. 139). Bygdeborgene og eldre jernalders våpengraver fra området vitner generelt om urolige tider og et stort behov for våpen og allierte. Analysen av romertidens gullsmedarbeider i Norden viser at det i fase B2 allerede var etablert lokale verksteder med høyt spesialiserte håndverkere i Sør-Norge (Andersson 1995, s. 172). Siden de fleste indisiene på edelmetallhåndverk fra håndverksområdet ved Missingen/Åkeberg ikke kan dateres nærmere innenfor jernalderen, kan det imidlertid på nåværende tidspunkt bare spekuleres hvorvidt og når det ble

tilvirket gaver for tjenesteytelser, f.eks. i forbindelse med militære oppgaver, på plassen. At det på stedet ble fremstilt gjenstander for elitens verdslige eller sakrale behov i jernalderen, gir matrisen og gullblikkfragmentet med den påsmeltete gulltråden (fig. 5) imidlertid en pekepinn på.

Takksigelse

Denne artikkelen hadde vært umulig uten funnene og innsatsen fra metalldetektoristen Hugo Falck, Rygene Detektorklubb. En særlig takk til ham også for all engasjement og hjelp i forbindelse med metallsøket som KHM arrangerte i april 2014. Granskingen ble gjennomført i samarbeid med Østfold fylkeskommune v/fylkeskonservator Morten Hanisch og ble muliggjort gjennom forskningsmidler fra KHMs forskningsråd v/leder Dagfinn Skre og Arkeologisk Seksjon v/ledere Jan Henning Larsen og Mads Ravn. En stor takk til grunneierne Are Holm og Tarald Amundsrud og til medlemmene av Rygene Detektorklubb, Norges Metallsøkerforening, Mjøsen Metallsøkerforening, Amatør-Arkeologisk Kontor i Østfold og Østfold Detektorklubb som stilte opp for granskingen. En stor takk også til Jan P. Breida og Bjørn-Erik Grotheer for språkvask av manuskriptet. Dessuten ønsker jeg å takke følgende kolleger for hjelp og råd i forbindelse med prosjektet: Ingrid Landmark, Steinar Kristensen, Magne Samdal, Beate Trøan, Vegard Vike, Espen Uleberg, Terje Masterud Hellan og Houshang Khazaei, alle frå KHM, og Tom Schmidt (Navnegransking, Universitetet i Oslo).

Referanser

- Andersen, M. & Nielsen, P.-O. (red.), 2010. Danefæ. *Skatte fra den danske muld. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2*. København.
- Andersson, K., 1995. *Romartida guldsmide i Norden III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper*. Aun 21. Uppsala.
- Axboe, M. & Jørgensen, L., 2010. Gudme. I Andersen & Nielsen 2010.
- Bergstøl, J. & Sørensen, B.H., 1997. *Fangstfolk og bønder i Østerdalen. Rapport fra Rødsmaprosjektets delprosjekt «marginal bosetning». Tillegg: Delprosjekt marginalbosetning: Terrassedannelser*. Varia 42. Oslo.
- Blindheim, C., 1982. Slemmedal-skatten. En liten orientering om et stort funn. *Viking* 45. Oslo.
- Brink, S., 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. *Tor* 28. Uppsala.

- 1997. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. Aspects of Space and Territoriality – the Settlement District. *Tor* 29. Uppsala.
- 1999. Social order in the early Scandinavian landscape. I Fabech & Ringtved 1999.
- Bårdseth, G.A., 2009. The Roman Age Hall and the Warrior-Aristocracy: Reflections upon the Hall at Missingen, South-East Norway. *Norwegian Archaeological Review* 42:2. Oslo.
- Bårdseth, G.A. (red.), 2007. *Hus og gard langs E6 i Råde kommune*. E6-prosjektet Østfold Bind 1. Varia 65. Oslo.
- 2008. *Evaluering – resultat*. E6-prosjektet Østfold Bind 5. Varia 69. Oslo.
- Bøe, J., 1926. Norsk gravguld fra ældre jernalder. *Bergen Museums Aarbok* 1926:2. Bergen.
- Dobat, A.S., 2013. Between Rescue and Research: An Evaluation after 30 Years of Liberal Metal Detecting in Archaeological Research and Heritage Practice in Denmark. *European Journal of Archaeology* 16:4. London.
- Fabech, C. & Ringtved, J., 1995. Magtens geografi i Sydsandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster. Resi, H. Gjøstein (red.). *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden Gjestgiveri 7. –10. mai 1992*. Varia 30. Oslo.
- Fabech, C. & Ringtved, J. (red.), 1991. *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringsstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 27. Århus.
- 1999. *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*. Højbjerg.
- Grieg, S., 1943. Hugg- og stötvåpen fra middelalderen. *Nordisk kultur XII(B)* Vaaben. Stockholm/Oslo/København.
- Gustin, I., 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Lund.
- Helgesson, B., 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Lund.
- Hårdh, B., 2006. Uppåkra. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 31. Berlin/ New York.
- Johansen, E., 1994. Tuneskipet og Onsøysundet. *Viking* 57. Oslo.
- 1998. Replik til Langekiehls artikkel om Onsøysundet. *Viking* 61. Oslo.
- Jørgensen, L. 1994. The find material from the settlement of Gudme II – composition and interpretation. I Nielsen et al. 1994.
- 1995. Stormandsæder og skattefund i 3.–12.-århundrede. *Fortid og Nutid*, juli 1995. København.
- 2011. Gudme-Lundeborg on Funen as a model for northern Europe? Grimm, O. & Pesch, A. (red.). *The Gudme/Gudhem Phenomenon. Papers presented at*

- a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) Schleswig, April 26th and 27th, 2010. Neumünster.
- Kyhlberg, O., 1980. *Vikt och värde. Arkeologiska studier i värdeberäkning, betalningsmedel och metrologi under yngre järnålder. I Helgö. II Birka.* Stockholm Studies in Archaeology 1. Stockholm.
- Langekiehl, A.S., 1998. Når stengte landhevingen sjøleia som var Onsoys nordgrense? *Viking* 61. Oslo.
- Larsen, J.H., 1991. *Jernvinna ved Dokkfloyvatn. De arkeologiske undersøkelsene 1986–1989.* Varia 23. Oslo.
- Lund Hansen, U., 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas.* Nordiske Fortidsminder Serie B Bind 10. København.
- 1991. Himlingøje-undersøgelserne. Om baggrunden for Stevnsområdets rige gravfund i yngre romertid. I Fabech & Ringtved 1991.
- Menzel, H., 1986. *Die römischen Bronzen aus Deutschland III. Bonn.* Tafeln. Mainz am Rhein.
- Myhre, B., 2005. Produksjon av bergkrystallperler i Suldal- og Røldalsheiene i yngre jernalder. En perlehilsen til Lotte. *Kvinner i arkeologi i Norge* 25. Bergen.
- Narmo, L.E., 1997. *Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen. Arkeologiske undersøkelser på Rødsmoen i Åmot 1994–1996.* Varia 43. Oslo.
- Nielsen, Y. (red.), 1981 [1885]. *Biskop Jens Nilssons Visitationbøger og reiseoptegnelser 1574–1597. Udgivne efter offentlig foranstaltning ved Dr. Yngvar Nielsen.* [Kristiania].
- Nielsen, P.O.; Randsborg, K. & Thrane, H. (red.), 1994. *The Archaeology of Gudme and Lundeberg. Papers presented at a conference at Svendborg, October 1991.* Arkæologiske Studier 10. København.
- Olsen, O., 1966. *Hørg, hov og kirke. Historiske og arkeologiske vikingetidsstudier.* Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1965. København.
- Pedersen, E.A.; Stylegar, F-A. & Norseng, P.G. (red.), 2003. *Øst for Folden.* Østfolds Historie 1. Sarpsborg.
- Pedersen, U., 2008. *Weights and balances. Skre, D. (red.). Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age.* Kaupang Excavation Project Publication Series 2. Norske Oldfunn XXIII. Århus.
- Pilø, L., 2005. *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premisserne i den norske bosetningshistoriske forsknings-tradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken.* Oslo Arkeologiske Serie 3. Oslo.
- Resi, H.G., 2011. *Gemstones: Cornelian, Rock Crystal, Amethyst, Fluorspar and Garnet.* Skre, D. (red.). *Things from the Town. Artefacts and Inhabitants in Viking-age Kaupang.* Kaupang Excavation Project Publication Series 3. Norske Oldfunn XXIV. Århus.
- Rundberget, B., 2012. *Jernets dunkle dimensjon. Jernvinna i sørlige Hedmark. Sentral økonomisk faktor og premiss for samfunnsutvikling c. AD 700–1300.* Oslo.
- Rygh, O. (red.), 1999 [1897]. *Smaalenenes Amt. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Efter offentlig Foranstaltning. Udgivne med tilføiede Forklaringer af O. Rygh.* Gaardnavne 1. Oslo.
- Sandnes, J. & Stemshaug, O. (red.), 1990. *Norsk Stadnamleksikon.* 3. utgave. Oslo.
- Skaare, K., 1976. *Coins and Coinage in Viking-Age Norway. The establishment of a national coinage in Norway in the XI century, with a survey of the preceding currency history.* Oslo/Bergen/Trondheim.
- 1982. *Myntene i Slemmedal-skatten.* *Viking* 45. Oslo.
- Solberg, B., 2012. *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.–1030 e.Kr.* 4. utgave. Oslo.
- Steuer, H., 1994. *Handwerk auf spätantiken Höhensiedlungen des 4./5. Jahrhunderts in Südwestdeutschland.* I Nielsen et al. 1994.
- Straume, E., 1998. *Fibeln der römischen Kaiserzeit aus Norwegen – der Stand der Forschung.* Aufleger, M. et al. (red.). *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg.* Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf.
- Thomsen, P.O., 1991. *Lundeberg – en handelsplass gjennom 600 år.* I Fabech & Ringtvedt 1991.
- Thomsen, P.O.; Blæsild, B.; Hardt, N. & Kjer Michaelsen, K., 1993. *Lundeberg – en handelsplads fra jernalderen.* Skrifter for Svendborg og Omegns Museum 32. Ringe.
- Thrane, H., 1999. *Gudme. §1: Archäologisches. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 13. Berlin/New York.
- Vikstrand, P., 2004. *Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskap ur ortnamnens perspektiv.* Andrén, A.; Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.). *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi,* Vågar til Midgård 4. Lund.
- Watt, M., 1991. *Sorte Muld. Høvdingesæde og kult centrum fra Bornholms yngre jernalder.* Mortensen, P. & Rasmussen, B.M. (red.). *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemakt.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 22:2. Århus.
- 2005. *Sorte Muld. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 29. Berlin/New York.

Summary

In 2003 and 2004, a Roman Period farm with a monumental hall-like building was excavated at Missingen/Åkeberg, Østfold, south-east Norway. No status goods were recorded from the site, which suggests a mainly agricultural function. On the other hand, metal-detecting secured over 170 metal finds from the ploughsoil of surrounding areas. Judging from these objects, four areas can be functionally characterised. One was active continuously from the Roman Period through the High Middle Ages and shows traces of specialised craftsmanship, including evidence for gold and silver working during the Iron Age. Metal-detecting at some of the surrounding farms also revealed traces of Iron Age craft activities. Thus, the complex is interpreted as a magnate's farm with related workshop area and possibly

surrounded by craftsmen's farms, following a South Scandinavian model.

The excavated farm was abandoned at the transition to the Migration Period c. AD 400, but can be assumed to have moved to another place nearby, since exclusive objects were still deposited in the area during the Merovingian and Viking Periods, indicating the continued presence of the elite. Missingen/Åkeberg is strategically placed in relation both to important waterways and to land routes. Thus, the opportunity to claim tribute from the passing export streams of iron and hunting products from the inner parts of eastern Norway seems to have been the crucial motivation for the establishment of the magnate's farm at this particular site.